

- Schlachter, Wolfgang 1985: Hat das Finnische ein Passiv? FUF 47: 1–144.
- Shore, Susanna 1986: Onko suomessa passiivia? Suomi 133. SKS. Helsinki.
- Tommola, Hannu 1993: Ambipersonainen suppressiivi: diateesista suomessa ja virossa. SCLOMB 1. Toim. Valma Yli-Vakkuri. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu 43. Turku. 41–96.

*

Yksipersonaiset (subjektittomat ja agentittomat) ilmaukset unkarissa ja suomessa

László Keresztes

Tutkielmassani tarkastelen yksipersonaisia, subjektittomia ja agentittomia ilmauksia unkarissa ja suomessa. Esimerkit, joiden kohdalle on hakusulkeissa [ ] merkitty järjestysnumerot ja kaarisulkeissa ( ) merkitty sivunumerot, olen ottanut Péter Esterházy'n omalaatuisesta teoksesta „*A szív segédigéi – bevezetés a szépirodalomba*” (Magvető Kiadó, Budapest, 1985). Kysymys on rinnakkaiskertomuksesta. Puoliväliin saakka teos kuvaa kertojan äidin kuolemaa ja hautajaisia, perheen muita jäseniä ja erityisesti minäkertojan ajatuksen virtaa. Sitten näkökulma muuttuu. Äkkiä kuvataan äidin tuntemuksia, nuoruudenmuistoja ja avioliittoa pojan kuoltua. Lopussa palataan taas alkuperäiseen ulottuvuuteen. Äidin ja pojan lisäksi esiintyy kolmas puhuja, kommentoiva kertoja. Teksti sisältää varsin suuren määrän tähän tutkielmaan sopivaa materiaalia. Teoksen on suomentanut Hannu Launonen (*Sydämen apuverbit. Johdatus kaunokirjallisuuteen*. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva, 1991, vrt. s. 140).

Subjektilliset lauseet

„Kun perinteisessä kieliopissa puhutaan **subjektista**, voidaan tarkoittaa neljää osittain päällekkäistä ilmiötä. Nämä ovat looginen eli asiasubjekti (jota T-kieliopissa sanottaisiin syväsubjektiksi), kieliopillinen subjekti (pintarakenteen subjekti), psykologinen subjekti eli tema sekä tekijä eli semanttisesti määritelty subjekti.” (Hakuli-

nen–Karlsson 1979, 158) Tekijät eli aidot agenttiivit ovat tavallisesti toimintaan aktiivisesti osallistuvia, inhimillistarkoitteisia substantiiveja tai pronomineja (samat 1979, 159).

Jos subjekti on ilmaistu nominilla tai persoonapronominilla, se on joka tapauksessa **määräinen** (Rác 1991, 234); vrt. lauseparit [1–2]. Pronomineja ei liioin käytetä vain painollisessa asemassa.

Epämääräinen subjekti, kun tekijä häilytetään, on muodollisesti aina 3. persoona, ja se ilmaistaan indenfiniittipronomineilla (*valaki, valami, egyesek*) tai monikon 3:nella. Vrt. esimerkkiparit [3–10].

Referenssiltään epämääräinen henkilötarkoitteinen tekijä, ns. **yleinen** subjekti ilmaistaan yleisillä pronomineilla (*mindenki, akárki, bárki, senki*) ja 3. persoonan verbinmuodoilla; vrt. [11–12]. Referenssiltään epämääräisin („ambipersonainen”) pronomini on *az ember* (saks. *man*, ranskan *on*) (Tommola 1993, 43), joka ei erottele lukua, vaan merkitsee ’joku/jotkut, eräs/eräät’. Suomessa pitäisi olla tällöin geneerinen muoto, mutta kääntäjä on noudattanut unkarin käytäntöä, ja käyttänyt substantiivisia *ihminen* suomessakin. Vrt. [13–14]. Vastaavanlainen ratkaisu voidaan havaita myös, kun kääntää unkarin mon. 3. persoonan muotoja [15–16]. Muitakin sanoja voi unkarissa olla „ambipersonaisina tai -lukuisina” pronomineina (*a világ, a halál*) joskin harvemmin; vrt. [17]. Myös yks. ja mon. 2:n sekä mon. 1. persoonan verbinmuodot saattavat ilmaista yleistä subjektia [18–24].

Refleksiivijohdos *-ódik/-ődik* samassa merkityksessä on käytössä vain unkarin kansankielessä.

Tekijän (agenttiivin) defokusoiminen tapahtuu suomessa passiivimuodoilla. Agentittomia passiiveja Tommola nimittää suppressiiveiksi (1993, 43). Näiden muotojen tehtävänä on tekijän häivyttäminen, defokusointi (47). Ainoastaan agenttilausekkeella ei defokusoida, esim. *Kenen maalama tuo taulu on?* (Tommola 1993, 49)

Subjektittomat lauseet

Sekä unkarissa että suomessa subjekti voi jäädä pois verbin ollessa 1. ja 2. persoonassa. Pelkkä 1. ja 2. persoonan verbinmuoto ilman persoonapronominiakin viittaa yleensä määräiseen objektiin [25–26].

Unkarissa 3. persoonan verbinmuoto ilman persoonapronominia ilmaisee määräistä subjektia vain kontekstista riippuen [27–28]. 3. persoonan teittelypronominin jää pois harvemmin kuin vastaavat varsinaiset persoonapronominin [29]. Titteli korvaa persoonapronominin joko epäsuorasti tai suorasti upotettuna lauseen varsinaiseksi subjektiksi [30].

Kuten edellä näimme, myös epämääräinen ja yleinen subjekti voi jäädä pois [31–34]. Subjekti voi jäädä täysin pois eräistä sanonnoista, joihin se muuten käsitetään kuuluvaksi (ns. piilevä subjekti) [35–36].

Varsinaisia subjektittomia lauseita ovat unkarissa oikeastaan vain meteorologiset ilmaukset [37–40].

Agentittomat lauseet

Verbinmuoto viittaa siis yleensä agentin lukuun ja persoonaan. Unkarissa ja suomessa on joukko yksipersonaisina käytettyjä verbejä sekä muita vastaavia ilmauksia, joiden yhteydessä on infinitiivi tai subjektiivinen sivulause, joka on omiaan häivyttämään agentin. Grammaattisena subjektina on tällöin siis infinitiivi tai sivulause, mutta varsinainen tekijä jää mainitsematta. Grammaattinen infinitiivisubjekti voi esiintyä unkarissa seuraavien yksipersonaisten verbien (*kell* 'täytyy', *illik* 'sopii', *sikerül* 'onnistuu', *tetszik* 'suvaitsee', *lehet* 'voi', *van* 'on', *nincs* 'ei ole') tai muiden vastaavien sanojen (*szükséges* 'tarvitsee', *muszaj* 'pakko', *szabad* 'saa', *érdemes* 'kannattaa', *tilos* 'kielletty', *jó* 'hyvä', *rossz* 'huono', *hasznos* 'hyödyllinen', *fölösleges* 'tarpeeton', *hiábavaló* 'turha', *hiba* 'virhe' jne.) yhteydessä [41–50] (Rác 1991, 231–232; Keresztes 1992, 112–113). Pelkkä infinitiivi on yleisen subjektin funktiossa. Rakente voidaan muuttaa varsinaisen tekijän persoonaa ilmaisevaksi käyttämällä infinitiivin possessiivisia taivutusmuotoja tai/ja lisäämällä vastaavien persoonapronominien datiivi, joka toimii näin agenttiivina [51–53]. Apuverbin *lehet* yhteydessä ei voi menetellä samalla tavalla (**Nem lehet megcsinálnom.*) Niiden kohdalla ovat potentiaalijohdosten persoonamuodot käytössä: *Nem csinálhatom meg.* Infinitiivimuodot vastaavat syvärakenteen määräisiä subjekteja.

Agentin täydellinen defokusointi, häivyttäminen on mahdollista unkarissa potentiaaliverbien partisiippimuotojen tai pelkän infinitiiv-

vin avulla [54–62]. Grammaattinen analyysi tulkitsee unkarin rakenteen *olla* + gerundi adverbiaalirakenteeksi, jossa grammaattinen subjekti on ilmaistuna, mutta ei agenttiä [63–64].

Agentittomat ilmaukset voidaan asettaa asteikkoon, josta käy ilmi agentin häivyttämisen, defokusoinnin aste:

*látasz > látunk > látanak > lát az ember > látható > látni/láthatni
näet > néhdään > nákee/näky > on néhtävissä/néhtävänä*

Agentti on aika vahvasti ilmaistuna 2. persoonan muodoilla, vaikka nämä ilmaisevatkin jo yleisempää sävyä. Unkarin monikon 1. sekä 3. persoonan unkarin muotoja vastaa yleensä suomessa passiivi. Monikon 3. persoona esiintyy tässä tehtävässä myös suomessa, mutta tutkitussa korpuksessa ei ollut tästä esimerkkejä. Eispesifistisin agentti ilmaistaan unkarissa useimmiten substantiivilla *az ember*, suomessa taas geneerisellä muodolla. Agentti häipyä näissä lauseissa melkein kokonaan. Unkarissa agentti häipyä – jos on suinkin mahdollista – vielä useammin tiheästi käytetyissä partiippi- ja infinitiivimuotoisissa nominaalisissa predikaateissa. Näiden suomen kielen vastineet ovat varsin kirjavia. Agentin häivyttämisen vahvin keino on infinitiivin käyttö predikaattina.

Kääntäjä joutuu aina punnitsemaan, missä kohdassa asteikkoa kyseinen ilmaus sijaitsee, eli sitä, missä määrin agentti on fokusoitu tai defokusoitu. Monenlaiset tulkintaratkaisut ilmenevät pitemmistä tekstiotoksista [65–66].

Suomen ja unkarin varsinaisia subjektittomia ja agentittomia ilmauksia ovat pelkästään meteorologiset lauseet (ks. edellä), lisäksi ns. tilalauseet, jotka vain suomessa ovat subjektittomia, ja joiden unkarilaisissa vastineissa hahmottuu usein määräinen subjekti (*Minua pelottaa – Félek*). Unkarin yksipersonaisia ilmauksia, joissa agentti häipyä enemmän tai vähemmän, vastaa yhtäältä geneerinen lause (yksipersonainen suppressiivi) (*Miten rautatieasemalle pääsee? – Merre kell menni a pályaudvarra?*) toisaalta passiivi (ambi- tai multipersonainen suppressiivi) (*Miten hänestä päästään eroon? – Hogy szabadulunk meg tőle?*). (Vrt. Tommola 1993, 69.)

Suomen passiivin vastineita unkarissa

Kun joku kääntää suomen passiivi-ilmaukset vieraalle kielelle, jossa ei vastaavanlaista agenttitonta ilmausta ole (esim. unkariksi),

niin joutuu kuitenkin persoonapulman eteen ja punnitsemaan kutakin tapausta erikseen. On ilmeistä, että passiivimuoto paljastaa agentista enemmän kuin yleensä luullaan. On ensinnäkin todettava, että passiivin finiittimuodot viittaavat useaan tekijään kuten predi-katiivikin osoittaa, esim. *Tästä lähtien ollaan ahkerat* tai *Ollaan iloisia* (vrt. Sadeniemi 1951, 97–98; Hakulinen–Karlsson 1979, 254–255). Kun ajatellaan passiivimuotojen „monikollista” merkitystä, syvärakenteessa voi tulla kysymykseen erilaisia vaihtoehtoja sen mukaan, mitkä agentin persoonat saattavat kuitenkin olla enemmän tai vähemmän vaikuttamassa.

Kun ajatellaan passiivimuotojen „monikollista” merkitystä, syvärakenteessa voivat tulla kysymykseen seuraavat jakaumamahdollisuudet:

A	B	C	D	E	F	G
+/- me	– me	+ me	+ me	– me	– me	+ me
+/- te	+ te	– te	+ te	– te	+ te	– te
+/- he	+ he	+ he	– he	+ he	– he	– he

Lauseita unkariksi käännettäessä joudutaan kussakin tyypissä käyttämään erilaisia ratkaisuja.

A: Lauseessa *Kun halutaan esittää kehoitus ryhmälle, johon pu-huja itse kuuluu, käytetään monikon 1. persoonan imperatiivimuotoa* agentti häipyä, paremmin sanoen se voi olla kuka tahansa elävä olento: joku – me, te, he – kuka tahansa. (Monikollisiin pronomi-neihin sisältyvät myös: minä, sinä ja hän.) Koska tekijän persoonalla ei ole mitä funktiota, on mahdollista asettaa kunkin „persoonan” viereen sekä + että –. Lause käännetään unkariksi joko mon. 1. per-sonalla (*kívánunk... használunk*; tuttavallinen sävy) tai geneerisel-lä ilmauksella (*kíván az ember... használatos/ használható/haszná-landó* – nominaalimuodot; virallinen sävy). Mon. 3. persoonan käyt-tö ilman kontekstin tuntemusta ei ole aina paikallaan, koska se voi-daan tulkita monikolliseksi teitittelyksi.

B: *Keksitäänkö hyviä vastineita?... Kun vastineita etsitään..., löydetäänkö kunnollisia ...Katseltakoon vaikka seuraavaa poimiel-maa...* Virittäjän toimitus julisti keruukilpailun, jossa kehoitetaan lukijoita (+ te) ja mahdollisesti kaikkia muita (+ he), jotka saavat

tiedon, osallistumaan, mutta toimitus tuskin osallistuu (– me). – Tapaus voidaan tulkita teitittelyn välttämiseksi. Tällöin suomessa käytetään passiivia, jossa persoona on epämääräinen tai se suorastaan kierretään. Unkarinkieliset vastineet ovat mon. 3. persoonan teitittelymuodoja (*találnak-e... keresnek... tekintsék meg*). Unkarin puhekielessä imperatiivin asemesta on käytössä kiertoilmaus (*tessék megtekinteni*).

C: Lause Suomessa *syödään leipää melko paljon* voidaan tulkita kahdella tavalla kontekstista riippuen. Jos joku suomalainen lausuu näin, on unkarissa käytettävä mon. 1. persoonaa (*fogyasztunk*), mutta jos joku unkarilainen toteaa saman, on käytettävä mon. 3. persoonaa (*fogyasztanak*). Tilanne muuttuu, jos jostakin käy ilmi, että suomalainen puhuja ei itse käytä paljon leipää, ratkaisuna on tällöin mon. 3. unkarin tapaan.

D: Nyt *punnitaan Virolaisen uskottavuus... Uskotaanko nyt isäntärenkiin?* Lauseet on analysoitava erikseen. Ensimmäinen on otsikko, ja se viittaa lehdessä olevaan kirjoitukseen, josta toinen lause puolestaan on peräisin. Otsikossa toimituksen kanta on tyyppiä A, koska toimituksella (+ me), lukijoilla (+ te) ja muillakin kansalaisilla (+ he) on äänioikeus; unkarissa passiivi (*mérettetik meg*, esiintyy aniharvoin (virallinen tai lievästi uhkaileva, lakiteksti). Toinen lause vastaa jo tyyppiä D, koska siinä lienee kysymys toimituksen (+ me) ja lukijoiden (+ te) tuttavallisesta suhteesta; unkariksi mon. 1. (*hiszünk-e*).

E: Kovassa pakkasessa menehtyneestä laulujoutsenesta kirjoitettiin: *Aikanaan se (= laulujoutsen) täytettäneen*. Koska toimintaan ei osallistu lehden toimitus (– me) eikä lukijakunta (– te), ratkaisuna on siis unkarissa (+ he) eli mon. 3. (*kitömik*).

F: = B (ks. ylempänä).

G: Puhekielen ilmauksissa *Joko nyt lähdetään? – Me mennään* on kysymys siitä, että passiivi on vallannut paradigmassa mon. 1. persoonalle kuuluvan paikan. Tapaukset kääntyvät unkariksi tietenkin mon. 1. persoonalla (*elme gyünk/men jünk/megyünk*).

Esimerkeistä näkyy, että ei voida antaa yleispäteviä ohjeita siitä, mikä sopii suomen passiivin unkarin vastineiksi. Kääntäjän on analysoitava kukin tapaus kerrallaan voidakseen löytää suomen passiivimuotojen tarkat unkarin ekvivalentit.